

FERENCZ GYŐZŐ

Kozma utca 6.

*A holokausz emlékezete Gergely Ágnes verseiben**

A holokausz emlékezete kifejezést abban az értelemben használom, ahogyan Geoffrey H. Hartman *The Fateful Question of Culture* (Hartman 1997, 99–128) című könyvében, illetve Komoróczy Géza *Holokausz* (Komoróczy 2000, 9–59) és *Másodlagos antiszemizmuskok* (Komoróczy 2000, 103–136) című tanulmányában. A holokausz eszerint olyan esemény, amely megváltoztatta az ember kulturális tudatát, az emberiségnek a civilizációhoz való viszonyát, és megváltoztatta az események elbeszélhetőségéhez való viszonyát is. A holokausz utáni kultúra akkor is hordozza a holokausz emlékezetét, nyomatit és következményeit, ha látszólag tudomást sem vesz róluk. Holokausz-túlélőnek azt nevezzük, aki a második világháborúban túlélte a deportálást, a koncentrációs tábor; tágabb értelemben azt, aki túlélte a zsidóüldözést. De a holokausz emlékezete a fenti meghatározás szellemében azoknak a műveiben is megjelenhet, akiket nem deportáltak, nem üldöztek, akik esetleg olyan országban éltek, ahol nem voltak deportálások és üldözések, sőt, azok műveiben is, akik csak utána születtek. A holokausz végtelen sűrűségű szingularitása minden agressziót, minden pusztító indulatot, minden gyilkosságot a kultúra sorskérdésévé tett. Komoróczy Géza megfogalmazásában „Európa nem hivatalos lelkiismeretét a Holocaust tragikus élményében és történelmi tapasztalatában gyökerező művészet tartja ébren”. (Komoróczy 2000, 51) Gergely Ágnes költészetében is ebben az értelemben jelenik a holokausz emlékezete.

Gergely Ágnes Endrődön született vidéki zsidó családba. Anyai ágon ősei Erdélyből, apai ágon a Dunántúlról származtak, szülei az Alföldön ismerkedtek meg. Apja újságíró volt, egy ideig a *Zalai Hírlap*ot szerkesztette. A család 1940-ben Budapestre költözött. Az apa egy évig a *Magyar Gazda* című kisgazdapárti lapnál dolgozott, miután az állást elvesztette, taxisofőr, újságügynök, garázsmeister, kocsimosó, ócskavastelepen segédmunkás volt. Tizenháromszor hívták be katonai, majd munkaszolgálatra, harmincnégy éves korában gyalogmenetben kivitték az országból, büntetőszázadban éhenhalt.

Gergely Ágnes tizenegy éves volt 1944-ben. Mint azt *A falak hűlt helye* című prózai írásában sejtetni engedti, anyja többször is megszökött menetből, gyűjtőtáborból, volt eset, hogy ő is vele volt a menetben. Sejtetni engedti, hogy bujkálniuk kellett (Gergely 1995, 19). Anyja is, ő is túlélte a vészkorszakot. Ha vannak a veszteségnek fokozatai, akkor ő az iparosított emberirtásnak olyan tanúja, akit sorsa megkímélt attól, hogy a gázkamráknak vagy a kínhalál más formáinak közvetlen közelét élje túl. Elveszítette azonban apját és több rokonát. Hozzá tartozóit sorsuk tehát nem kímélte meg, így közvetve őt sem. Nemcsak saját gyerekkori élményeit kell őriznie apja búcsújáról, a gyalogmenetekről, anyja bátorságáról, hanem azok emlékét

is, akikhez életét szoros szálak kötik, és azokét is, mindenkiét, aki a zsidóüldözések áldozatává vált.

Az emlékezés azonban többnyire közvetett formában történik, hiszen ahogy *A falak hűlt helyében* írja, „Amikor az oroszok kiverték a németeket, hazamentünk Endrődre. A családban soha többé senki sem beszélt arról, hol járt a háború alatt, és mi történt vele.” (Gergely 1995, 19) A holokausz-irodalom jól ismeri ezt a jelenséget, az emlékezet elnémulását, elég csak Primo Levi *Akik odavesztek és akik megmenekültek* című könyvére hivatkozni. De a feldolgozást nemcsak azok a lélektani tényezők nehezítették, amelyeket Levi is említ, hogy tehát a sérülést hajlamos a tudat kivetni magából, a feledésbe taszítani, hogy megszabaduljon a fájdalomtól, illetve a túlélés okozta büntudat miatt elnémul az emlékező (Levi 1990, 15–21, 102–105, 109–111); és nemcsak azok az intellektuális tényezők, amelyeket például Bruno Bettelheim említ *Egyéni és tömegviselkedés szélsőséges helyzetekben* című írásában, hogy tehát a traumatizáló élmény elszenvédőjét érzelmei gátolják abban, hogy objektíven lássa, mi történt vele és körülötte (Bettelheim 1988, 39–47); hanem az is akadályozta, hogy Magyarországon 1948 után nem lehetett nyíltan beszélni a holokauszról. Ez sajátos helyzetet teremtett, hiszen, mint Harald Weinrich *Léthé – A felejtés művészete és kritikája* című könyvében Elie Wiesel *Az éjszaka* című regényének kapcsán írja, közismert megállapítás, hogy a zsidóság „olyan nép, amelyet minden más történelmi népnél inkább a közös emlékezet tart meg vallásában és kultúrájában”. (Weinrich 2002, 265) Mintha erre, az emlékezés tanúságtételére utalna a *Kobaltország Csontsírató* című verse, amikor azt mondja: „jól vigyázzon SEBHELYÉRE”. Gergely Ágnes a maga költői eszközeivel folyamatosan feldolgozta és feldolgozza gyerekkori traumatikus élményét.

Nemrégiben Horváth Rita hívta fel a figyelmet *A tanú szerepe: A magyar Holokausz-irodalom a világirodalomban* című tanulmányában, hogy a magyar holokausz-túlélők a tanuskodás speciális problémáját fogalmazzák meg, amely „a deportálás előtti időszaknak, a deportálásnak magának, valamint a Holokausz utáni időknek egyaránt része, összekötnek olyan idősíkokat, amelyeket általában teljesen különállónak érzékelünk.” (Horváth 2005, 11) Gergely Ágnes versei emellett még egy térbeli dimenziót is hozzáadnak a problémához: azoknak a helyzetét, akiket tehát nem deportáltak, de érintettségük miatt a holokausz életproblémájuk lett. A holokausz, a zsidó sors Magyarországon (és bárhol a világon) Gergely Ágnes költészetében egyszerre veti fel a tanúságtétel és az identitásképzés kérdését.

Költészetét átszövik a holokausz-utalások. De ritka az olyan vers, mint az apjára emlékező *Ajtófélfámon jel*

* Elhangzott 2006. január 14-én, a budapesti Holokausz Emlékközpontban megrendezett *A magyar holokausz női költészete* című konferencián.

vagy, *Apu, Temető Pannóniában, Elégia egy tükörképhez, Kút, szilvafával, Őrizetlenül, Firenze nehéz napjai*. Ezek sem feltétlenül holokauszt-versek, de tárgyuk minden esetben a zsidó identitással, a zsidó sorssal és a zsidóság történetének valamilyen vetületével foglalkozik. Az identitás-versek sorában kiemelt helyet foglal el az *Izabella és Ferdinánd*. A spanyolországi zsidóellenes intézkedésekről, a hazáról és a szabad identitásválasztás jogának megtagadásáról a közelmúlt magyar történelmének kényes pillanatában írt versek: 1992-ben, amikor a holokauszt közel félévszázados kibeszéletlensége után a szabad demokráciában újjáéledtek az antiszemita megnyilvánulások. Holokauszt-vers a *Bolond munkaszolgálatos*, amelyben a dobozaihoz végsőkig ragaszkodó munkaszolgálatos leírása párhuzamba állítható Tadeusz Borowski *A csomagos ember* című elbeszélésében az írnok (srajber) rajzával, aki a gázkamrába indulva is magával cipeli összeharásolt kis csomagját (Borowski 1999). A tudatba dermedt emlékre egyébként Borowski és Gergely Ágnes is a kő metaforáját használta a *Kővilág* című novelláskötetben, illetve a *Kobaltország* című verseskötetben.

Ezek a kérdések visszatérő szólamként hangzanak fel a versekben. Így például a *Hajóroncs* ciklus *Háttértörténet*

című versében II. Gusztáv Adolf svéd király flottájában a legnagyobb hajó katasztrófája kapcsán, amikor háromszáz főnyi legénységet nyelt el a tenger tömegsírja, így ír: „a tömeg névtelen; legföljebb örökléstanilag nem mindegy, hogy / milyen minőségű halottaktól jövünk, önkéntes halottól, útitárstól, / olyantól, akinek az arcán még most is ott az ámulat, vagy olyantól, / aki hagyta, hogy vigyék. A tömegsír nivellál; a tömeg névtelen.” (Gergely 1981, 21) Ugyanennek a ciklusnak a *Hajóroncs, belülről* című versében a pusztulás visszavonhatatlanságáról írva a következő történelmi eseménysorba illeszti a holokausztot: „a »mi lett volna, ha« tüstént meghallja a kiáltást »Éli, Éli...«, ha / nem vérzik el a vízben Seneca, ha Kossuthnak sikerül, ha nem szakad le / a biatorbágyi híd, ha a gázkamra kezelői nem megbízhatók”. (Gergely 1981, 26) A *Berachja elrontja Phaedrust* című versben a gyilkos és áldozat történetének arról az átírásáról elmélkedve, amelyben a bárány mentegetőzik és eleve alacsonyabbrendűnek tekinti magát, azt írja: „Mikor Berachja elrontotta Phaedrust, / hétszáz évvel előbb kodifikálta a gázkamrát.” (Gergely 1981, 47) A *Magánszonettek Vissza Budapestre* című versében az érzelmi kifosztottság érzéséről azt írja: „mert anynyit ér, ki önmagába mar, / mint a tömegsír, amit szétkapar.” (Gergely 1981, 59) A *Kobaltország* című kötetciklusban – amelybe egyébként beledolgozta azt a képzelt kisvilágot, amelyet gyerekkorában hoztak létre unokatestvéreivel, és amely többretegű létmetafora – számos helyen olyan képeket használ, amelyek nyugtalanító többjelentésükben a holokausztra is utalhatnak. Vajon mit jelent a *Csontsirató* vége, miféle füstől van szó ezekben a sorokban: „száll a FÜSTJE megszeretni / életünket ráfizetni” (Gergely 1978, 26)? A *Hajónaplóban* mit jelent ez a kép: „nincs többé / katonaruha, se hátizsák, se abroszért / vett marharépa” (Gergely 1978, 51)? Az *Országos esőben* ki és miféle fal előtt áll: „Fogcsikorgató / falak előtt, sirató, síró falak előtt / állsz” (Gergely 1978, 58)? Az *Egy szállásmester feljegyzései* ciklus *Kezdődik a líra* című versében mi az a tiltott „Sárga könyv” (Gergely 1978, 98)? Én egy *Sárga* könyvet ismerek, Vihar Béla 1945-ben Izraelben megjelent dokumentumgyűjteményét a zsidó munkaszolgálatról. Ugyanennek a ciklusnak *És mikor elmúlt* című versében korábban ez olvasható: „Ahol a férfit megölték, a gyerek neve kuss.” (Gergely 1978, 98) Hogy ki az a férfi, miért ölték meg, kik ölték meg, azt később a ciklus *A Láthatatlan Család* című verse sejteti meg:

Már csak ők maradtak. A Láthatatlanok.
 A sötétben verdesők, sötétben egymást
 kergetők: „Papa! mama hol van?” „Lili!
 papa hol van?” „Mama! Lulu hol van,
 Lulu, Lili, papa, mama, Lala, Pepe
 hol van, hol van, senki se tudja (...)

(Gergely 1978, 101–102)

Mint amikor a menetbe kényszerítéskor, elhurcoláskor, bevagonirozáskor, kiszálláskor, osztályozáskor keresik egymást a családtagok. De aztán a képet kitágítja, minden elhurcolás, minden agresszió, minden gyilkosság belefér:

mindenki beszél, elment, elutazott,
lecsukták, nem láttad, legutóbb elesett,
beteg lett, elfogták, vallatták, megszökött,
belökték, kiűszott, fojtották, lélegzett,
ledobták, felmászott, levágták, visszanoított,
herélték, férfi lett, asszony lett, család
lett, látó lett, láttátok, itt járnak (...)

(Gergely 1978, 102)

A vers végén azonban félreérthetetlenül utal a koncentrációs táborokra:

„Emlékszel Lipire, a tudósra? Akinek
az volt a tudománya,
hogy láthatatlan ernyőbe fogózva
kiáltozott: 12-22-32-2,
12-22-42-2!”

„Emlékszem. Mivelhogy ezt a számot tetoválták
a kézfejébe valahol.”

(Uo.)

Megjegyzendő, hogy ezeket a hol jobban, hol kevésbé rejtett személyes utalásokat Gergely Ágnes felfejti *Absztrakt tehén* című esszékötetében (Gergely 1995) és az unokatestvérével, Fenákel Judittal közösen írt *Hajtogatás* című kötetben (Fenákel–Gergely 2004). (Ez utóbbi kötetet átvesz részleteket az előbbiből és korábbi kötetéből átvesz olyan verseket, mint a már említett *A Láthatatlan Család* és a *Kút, szilvafával*.)

A *Necropolis* című kötetben *A részeg kubikus emléke* című versben, miután első versszaka ezzel a sorral zárul: „Pogromba fordult élniakarás”, egy párbeszédfoszlány hangzik el:

Az évekből egy peron kiragyog:
„Nem szállok le! Ki maga? Mit akar?
Én magyar ember vagyok!
Szálljon le, aki nem magyar!”

(Gergely 1997, 16)

A vers, mint Gergely Ágnes verseinek többsége, rejtve hagyja a történetként elbeszélhető vershelyzetet. Nem tudni, mikor, milyen körülmények között hangzottak el ezek a szavak. De mivel ez a verstechnikai eljárás éppen azt sugallja, hogy a történet elbeszélhető körülményei esetlegesek, a változó megjelenési formák mögött azonban változatlan erők működnek és mivel a holokauszt-utalások jól kivehető hálót alkotnak az életműben, az ilyen szövegfoszlányok konkrét utalás nélkül is tágabban az antiszemitizmus, szűkebben a holokauszt jelentéskörén belül értelmezhetők. Van, ahol egyértelműen, máshol közvetetten. Ezek a szöveghelyek adják Gergely Ágnes költészetének tragikus, baljós mélyebb szolamát. A *História* című versben például a háromszor megismételt „védelem” szóra a „féllelem” szó rímel. Az ostromlott város fala, az ostromlott ország határának félköríve között „a gyertyatartók félköríve” könnyen a menórát idézi (Gergely 1997, 25–26). Használóképp csak sejteni lehet, kinek a mikroszkópját köp-

dösték le a *Kitántorgott* című versben, ki az a tudós, akit csak külföldön díjaztak, itthon nem, „mert lelkén hordja minden ország / a csőcselék bélyegét” (Gergely 1997, 63). De a csőcselék szó sejteti, miféle indulat kelhet és milyen indítékból egy tudós ellen. A *Kettősverseny* című versben, vagy inkább balladában valakinek, egy fogadósnak menekülnie kell, ágyát is szétvetve hagyja. Nem rablótámadás miatt: „pisztolyt fognak a fogadóra / szépen, törvényesen” (Gergely 1997, 28), hogy a Corpus Jurist ne érje sérülés. A Corpus Juris a törvénytár, s mivel meg van adva a történet időpontja, százötven évvel ezelőtt, nem valószínű, hogy Justinianus római Corpus Juris Civilisére, sokkal inkább a Corpus Juris Hungaricire vonatkozik. Törvényerőre emelt rablás és gyilkolás a zsidókat sújtotta ebben az országban, a fogadós (korcsmáros) pedig gyakran volt zsidó. A *Horror* című versben egyértelműbb az utalás, annak ellenére, hogy a versszakban a költő kimondja, nem kívánja, hogy utalásait megértsék:

Elmozdulni. Talán nem késő.

A sportpályára, vissza. Nagyapám érthetetlen,
lassú kertjében. Pillangónak, bárminek.
Nem kell, hogy bárki értse.

(Gergely 1997, 30)

A sportpálya minden totális diktatúrában a likvidálásra kiválasztott tömeg gyűjtőhelye. Szép Ernőt is sportpályára terelték, ahogyan azt *Emberszag* című művében meg is örökölte (Szép 53–61).

A Gergely Ágnes költészetében gyakori tömegsírkezdés egyik változata olvasható a *Ház Betlehembben* című versben: „Minden ház fordított tömegsír.” (Gergely 1997, 113) *A szekta és az idő* című versben az úton gázláng fénye alatt vonuló, múlt, jelen és jövő nélküli, sikoltó és imádkozó tömeg minden bizonnyal a deportáltak menete is:

Mi csak velük vonultunk.
Se mánk, jövőnk, se múltunk.
Megyünk, megyünk, sikoltunk,
ahogy lefesti Munch.

Az úton ég a gázláng.
Időnk miért odáznánk?
A légió vigyáz ránk,
amíg imádkozunk.

(Gergely 1997, 71)

Ugyancsak holokauszt-utalásnak tekinthető a *Reng az öbölkaréj* című versben Paul Celan nevének említése (Gergely 1997, 56), a *Tarkólovés* című vers utalása Radnóti halálára (Gergely 1997, 65). Radnótira utal *A Café de Lutèce-ben* című vers is: „Lesz-e idő, hogy nem fogod / tudni, hol lakott Rembrandt, Anna Frank, / Vörösmarty Mihály?” (Gergely 1997, 103)

Ezek az idézetek – a *Reng az öbölkaréj* azt kérdezi, „Elias Canetti kié?” (Gergely 1997, 56), és ugyanezt kérdezi Celanról, Kafkáról, Istrairól – a holokauszt mint identitáskérdéshez vezetnek. Gergely Ágnes magát

az identitás szót is használja a *Kobaltország* egyik prózai bevezető részében: a bolond három példát mesél XVII. Enceládó Szulfátó királynak „arról, amit úgy hívnak, IDENTITÁS”

(Gergely 1978, 61). Az első példa El Greco, a spanyol görög, a második Iszaak Babel, az orosz zsidó, a harmadik Petőfi Sándor, a szláv magyar. „Azonosulni? Meddig? és kivel?”, kérdezi a *Babel* című versben (uo.). Az azonosulás mint az identitásnyerés és identitásvesztés problémája fogalmazódik meg a *Tarkólövés* című versben, Radnóti kapcsán: „Kései utód mit se lát, / csak saját, sebzett Krisztusát: / kitértek érte. De minek?” (Gergely 1997, 65)

A zsidóság mint identitáskérdés az *Absztrakt tehén* esszéiben is megfogalmazódik. *A falak hült helyében* egy irodalmi szerkesztő egy fordítás szóhasználata kapcsán a falun született költő falusi élményeinek hitelességét vonja kétségbe, kimondatlanul is zsidóságára célozva ezzel (Gergely 1995, 9–10). Az *Őszi hegyoldal* című írásában az alábbi szűkszavú párbeszéd hangzik el közte és egy olyan ember között, aki – mint a könyv más írásaiból ki-
derül – életére meghatározó hatással volt.

„És Pilinszky is zsidó.”
„Nem. Pilinszky keresztény.”
„Pilinszky zsidó. Másképp nem tudná úgy átélni a légereket. Nem létezik ekkora empátia.”
„Nem, Zolti?”
„Nem.”
„Ezt ők mondták?”
„Ezt én mondom.”
Ez volt utolsó beszélgetésünk.

(Gergely 1995, 145)

Ennek a párbeszédnek, beillesztve abba a történetbe, amely mozaikszerűen rakható össze írások töredékeiből, utalásokból, sorsfordító volt tehát a hatása. Egy kapcsolat végét jelentette, két ember közössége szakadt meg vele, hogy az egyik védeni tudja saját önazonosságát. Hogy miben rejlik ez az önazonosság, azokból a versekből érthető meg, amelyek teljes egészében a holokauszt, az antiszemitizmus, zsidótudat kérdésével foglalkoznak. Ez az identitástudat jellegzetes holokauszt utáni zsidó identitástudat. A holokauszt tehát mint identitásformáló tényező jelenik meg. A holokauszt utáni zsidó identitás számára a holokauszt előtti asszimilációs törekvések értelmüket veszítik, hiszen a holokauszt az asszimiláció lehetőségét eleve megtagadta. Ezért kérdezheti a *Tarkólövés* című vers, hogy minek kitérni. Erről szól a *Hajtogatásban* a *Mendelssohn ernyője* című írás: a szakérettségiző lányt osztályfőnöke megfeddi, amiért szerinte a lány vonzalmában tart egy fiút, ugyanazt, akivel később a fent idézett beszélgetést folytatta. „Keresztelkedjék ki” – mondja a tanár, aki szerint egyedül a kereszténység teljesíti ki az embert. „És a velünk született hitben nem lehet kiteljesednünk?” – kérdez vissza a lány (Fenákel–Gergely 2004, 112).

Ragaszkodik tehát önazonosságához: „Bárhová megyünk, a szilvafához megyünk”, írja *Kút, szilvafával* című versében (Gergely 1997, 85). A többszám a Zs betűvel megjelölt zsidót és a Cs betűvel megjelölt keresztény cselédet jelzi. Zs és Cs között nem empátia, hanem

azonosság van, mert ahogy *A falak hült helyében* írja, visszaemlékezve egy párbeszédre fiatalabb író társaival, akik azt mondták, a Dávid-csillag nem szégyen: „persze hogy nem. A Dávid-csillag nem. Az nem. A megjelöltség igen. Csillag, kereszt vagy négylevelű lóhere, mindegy. Az a szégyen, ha az embert megjelölik, mint egy szarvasmarhát.” (Gergely 1995, 22)

A holokauszt mint identitáskérdés számos apa-versben fogalmazódik meg. Gergely Ágnes kiskamaszként, fejlődéslelektani szempontból kitüntetetten sérülékeny pillanatban vesztette el munkaszolgálatra hurcolt apját. Ezt a zavart jelzi, hogy *Ajtófélfámon jel* vagy című, apjára emlékező versét így kezdi: „Nincsenek emlékeim, / és ha vannak, sem őrzöm őket.” Majd felidéz a munkaszolgálatra vonuló apát: „nevetve hátranézel, harmincnyolc évesen, / visszajövök, hamar, bólintod, mutatod / – másnap lett volna a születésnapod – / és vinnyogva, befelé sírsz”. „Nincsenek emlékeim”, mondja a tanúságtevő költő, de „Ajtófélfámon jel vagy: megtapadtál” (Gergely 2005, 19). A munkatáborba hurcolt apa emlékét úgy őrzi az ajtófélfán az a hely, amelyet talán utoljára érintett meg kezével, mint a mezüze. A holokauszt mint identitásképző hiány ezt is jelenti. Ezt jelenti a „falak hült helye”, amit esszéiben és versben is megfogalmazott. Az *Apu* című versben az apa „Kilép, elindul, mindent magával cipel.” (Gergely 2005, 23) Hiányt hagy maga után, pótolhatatlan hiányt, mégis, ebből a hiányból kell a költőnek megalkotnia önmagát.

Gergely Ágnes verseiben erről a nehezen kiküzdött és folyamatosan önvédelemre kényszerülő identitástudatról ír. A feledés ellenében alakította ki az emlékezés technikáját. Verseinek mélyszólama a folytonosan újramegért tragédia. Költészete tanúságtétel. Ő maga a hiány tanúja. A holokauszt emlékezete így vált identitásformáló erővé költészetében. Túlságosan könnyen kínálja magát a meghatározás, hogy kettős identitástudatról van szó. Valójában éppen nem. *A 137. zsoltár* című versében arról ír, hogy lehetetlen szétválasztania, ami benne zsidó és ami magyar. „Hát kihült jobbom legyen rá az ámen, / ha elfeledlek egyszer, Jeruzsálem”, zárja az első versszakot, amelyre a második versszak zárata így felel: „És fájó orcám rángjon majd a számhoz, / ha elfeledlek egyszer, Arany János.” (Gergely 2005, 8) A magyartudatának megvallásához Radnóti Miklóst hívja segítségül: „»A hold ma oly kerek!« – valaki így dadog. / És minden tornyot a földbe pecsétel” (*Egy magányos mesterhez*, Gergely 2005, 68). Zsidótudatához Zrínyi Miklóst: „Mit csináljak azzal a mondatlaln, / hogy »Ne bánts a magyart? / Akibe beleszeretem, / még mindig belehalt” (*Zrínyi Miklóshoz*, Gergely 2005, 56).

Ennek az identitásnak egyik legmegrendítőbb, legösszetettebb, a tragédiát iróniával vegyítő megfogalmazása a *Temető Pannóniában*. Ez a pannóniai temető a Kozma utcai zsidó temető. A költemény a sírvers és litánia hagyományába illeszkedik, minden versszakának végén súlyosan csap le a refrén: „Kozma utca 6.” Formája azonban az angol balladaforma – *A walesi bárdok* formája –, belső rímek nélkül. De, ugyancsak az angol hagyományban, ez a forma az egyházi himnusz-költészetnek is egyik alapképlete. A *Temető Pannóniában* tehát pusztán versmértékével is hagyományok – következőképp identitások – egész sorát idézi.

Szép, hosszú tér megannyi kő
és cipruslomb alatt –
nevét ha kéréd, azt mondják:
a Kozma utca 6.

Ha fájó szűd pihenni vágy,
mint bús galambcsapat –
kitárt ölébe visszavár
a Kozma utca 6.

Rákoskeresztúr, Farkasrét,
Kerepes kertje nagy –
de kicsiny, intim, drága hely
a Kozma utca 6.

A katolikus temető
katolikust fogad –
de nem tudni, kit hantol el
a Kozma utca 6.

Ha lutheránus, baptista,
ha kálvinista vagy –
nincs feltüntetve cím gyanánt
a Kozma utca 6.

Ó, istenem, úgy kedvelem
a szimbólumokat –
de mit jelképez voltaképp
a Kozma utca 6.

Vajon az antikoymaság
egyszerre megszakad,
ha két zárójel közt az áll,
hogy (Kozma utca 6)?

Az élet csupa jelbeszéd –
a halál álmosabb:
egyformán ásít bárkire
egy Kozma utca 6.

Csak a szemérem nem kopik
a pannon ég alatt –
miféle információ
a Kozma utca 6.

Ne hidd, hogy jobb a semminél
egy pusztá számadat.
Itt éltél. Több vagy holtan is,
mint Kozma utca 6.

(Gergely 1981, 48–49)

Ebben a versben, talán egyedüliként életművében, a holokauszt égette hiány tanúja arról beszél, hogyan építette fel identitását a hiányból, hogyan kell folyamatosan megküzdnie ennek az önazonosságnak a fenntartásáért, és hogy ezt az identitást ma is milyen társadalmi zavar, képmutatás veszi körül, a környezete hogyan kezdi ki, próbálja ellentétekre bontani alkotóelemeit, amelyek pedig nemcsak egybetartoznak, hanem együtt többek, mint részekre daraboltan.

BIBLIOGRÁFIA

- Bettelheim, Bruno: *Egyéni és tömegviselkedés szélsőséges helyzetekben*. In: uő.: *A végső határ*. Fordította: Szilassy Zoltán. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1988, 39–82.
- Borowski, Tadeusz: *A csomagos ember*. Fordította: Körner Gábor. In: uő.: *Kővilág*. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 1999, 306–309.
- Fenákel Judit – Gergely Ágnes: *Hajtogatás*. Budapest, Novella Könyvkiadó, 2004.
- Gergely Ágnes: *Kobaltország*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978.
- Gergely Ágnes: *Hajóroncs*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981.
- Gergely Ágnes: *Absztrakt tehén*. Budapest, Ab Ovo, 1995.
- Gergely Ágnes: *Necropolis*. Budapest, Balassi Kiadó, 1997.
- Gergely Ágnes: *Carmen lugubre*. Budapest, Múlt és Jövő, 2005.
- Hartman, Geoffrey H.: *The Fateful Question of Culture*. New York, Columbia University Press, 1997.
- Horváth Rita: *A tanú szerepe: A magyar Holokauszt-irodalom a világirodalomban*. In: uő. Szerk.: *Holokauszt a világirodalomban*. Maamakim Holokauszt-tanulmányok, Budapest, ELTE BTK Holokauszt-tanulmányok Program, 1. szám, 2005. szeptember, 7–15.
- Komoróczy Géza: *Holocaust*. In: uő.: *Holocaust. A pernye beleég a bőrünkbe*. Budapest, Osiris Kiadó, 2000, 9–59.
- Komoróczy Géza: *Másodlagos antiszemitizmus*. In: uő.: *Holocaust. A pernye beleég a bőrünkbe*. Budapest, Osiris Kiadó, 2000, 103–136.
- Levi, Primo: *Akik odavesztek és akik megmenekültek*. Fordította: Betlen János. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1990.
- Szép Ernő: *Emberszag*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1984
- Weinrich, Harald: *Léthé – A felejtés művészete és kritikája*. Fordította: Mártonffy Marcell. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 2002.